

РОЗДІЛ V

КОМПАРАТИВНА ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

УДК 378

Мельничук Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Істотною ознакою сучасної професійної освіти є орієнтація на забезпечення професійної ідентифікації студента. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що за останні десятиріччя в наукових розвідках сформувався практично новий напрям: дослідження різних аспектів ідентичності. Ідентичність, яка тлумачиться в довідниковій літературі як тотожність, однаковість, однозначність, розглядається нами як динамічна система, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру. Під ідентичністю розуміється приналежність до певної соціальної або професійної групи. Результатом проведеного теоретичного аналізу сутності професійної ідентичності згруповано три блоки професійної ідентифікації: професійна адаптація, професійна самоідентифікація і професійне моделювання.

Ключові слова: ідентифікація, професійна ідентичність, професійна підготовка, фахівці, професіогенез, професійна адаптація, професійна самоідентифікація і професійне моделювання

Постановка проблеми. Професійна підготовка фахівців у вищій школі спрямовується на здобуття студентами певної кваліфікації і передбачає сформованість у них певних знань, професійних умінь і навичок, необхідних для роботи за фахом. Таким чином, професійна освіта є науково обґрунтованим процесом і результатом освоєння студентами певного виду фахової діяльності, а також формування в студентів «принципово нових одиниць (конструктів) освіти: компетентностей, компетенцій і метапрофесійних якостей» [4, с. 249]. Істотною ознакою сформованості цих феноменів є високий рівень узагальненості та інтегративності, що орієнтує професійну освіту на перехід до принципово нового змісту: забезпечення розвивального характеру, який сприятиме професійній ідентифікації студента, його самореалізації і самоствердженню. На думку провідних науковців, упровадження у зміст фахової підготовки цих конструктів означає, що на шляху модернізації професійної освіти знання й уміння переходять у ранг тактичних освітніх одиниць, а компетентності, компетенції та метапрофесійні якості стають стратегічними поняттями відновлення професійної освіти. Такі конструкти мають чітко виражену практично-зорієнтовану, діяльнісну спрямованість на забезпечення конкурентоздатності майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що за останні десятиріччя в наукових розвідках сформувався практично новий напрям: дослідження різних аспектів ідентичності. Наукові дослідження, де розглядається сутність феномена професійної ідентифікації, проводили Л. Шнейдер [6], І. Грига [1] та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічної проблеми.

Результати дослідження. Ідентичність, яка тлумачиться в довідниковій літературі як тотожність, однаковість, однозначність, розглядається нами як динамічна система, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру. Під ідентичністю розуміється приналежність до певної соціальної групи.

Проблема пошуку людиною своєї психосоціальної ідентичності (в тому числі і професійної) була теоретичним завданням Е. Еріксона. Поняття ідентичності визначає чітко засвоєний і прийнятний образ себе у всьому багатстві відносин особистості до оточуючого світу, почуття адекватності та стабільного володіння особистісно власним «Я» незалежно від змін ситуацій, здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, що виникають перед нею на кожному етапі розвитку, і особливо – в процесі професіогенезу, оскільки ідентичність – це перш за все показник зрілої (дорослої) особистості.

Е. Еріксон розглядає становлення ідентичності як *конфігурацію*, що постійно розвивається і складається з послідовних «я-синтезів» і перекристалізації, в яку інтегруються переважаючі здібності, важливі ідентифікації, успішні сублімації та здійснювані ролі. Формування професійної ідентичності слід розглядати як процес, що включає в себе такі елементи: 1) дисоціацію, або відмирання існуючих основ «Я – образу» – бачення себе у майбутній професії; 2) невизначеність основ до подальшого розвитку особистості, що потребує надання студентам можливості побачити різні моделі

прояву професійної ідентичності у змодельованих віртуально-професійних ситуаціях; 3) подолання невизначеності шляхом конструювання нової ідентичності, що має свій прояв у новому «Я – образі» під час виконання професійних ролей, наприклад, у симуляційно-ігрових ситуаціях тренінгу професійної ідентичності [2].

Почуття досягнення ідентичності поступово руйнується в міру того, як мета, цінності і переконання втрачають свою життєздатність і вже не відповідають вимогам життя, що змінилося. Якщо при цьому розпочинається процес подолання кризи, то ідентичність переструктурується відповідно до нових умов соціуму. Якщо в структурі ідентичності починає домінувати так званий «механізм психологічного захисту» й індивід не бажає помічати зміни, що сталися, то виникає криза ідентичності.

На думку Е. Еріксона, саме період до 20 років (а це якраз час студентства) є ключовим для надбання почуття ідентичності. Тут науковець вводить оригінальний термін – «психологічний мораторій», яким позначає кризовий період між юністю і дорослістю, протягом якого в особистості відбуваються багатомірні складні процеси надбання дорослої ідентичності й нового відношення до світу [2, с. 15]. Тому формування професійної ідентичності тут відіграє основну роль.

Ідентичність уявляється як когнітивна система, що має дві підсистеми: особистісну й соціальну. До механізмів становлення і розвитку ідентичності відносять соціальну категоризацію, соціальне порівняння (міжособистісне – міжгрупове); соціальну ідентифікацію (персоналізація, самовизначення, самоорганізація), міжгрупову дискримінацію. Такий підхід пов'язується з особами Г. Теджфела і Дж. Тернера. Його визначають як спробу подолання дихотомії особистісного та безособистісного начал у людині. Наголос робиться на соціальній ідентичності як структурі більш високого рівня порівняно з особистісною ідентичністю.

Появу терміна «ідентичність» пов'язують з працями В. Джеймса. Суб'єктивне відчуття тотожності й цілісності є переживанням ідентичності, тобто є процесом ідентифікації, тому поняття «ідентифікація» та «ідентичність» можна вважати синонімами. Таке розуміння тяжіє до підкреслення суб'єктивного відчуття власної приналежності до різних соціальних угруповань (при наявності позитивного емоційного забарвлення відчуття приналежності), а також включення до свого внутрішнього світу групових цінностей та прийняття їх як особистісно значущих. Основною ознакою ідентифікації є процесуальність. Тобто ідентифікація є процесом соціалізації індивіда, що впливає на розвиток його самосвідомості.

Відтак особливої значущості набуває розуміння поняття *професійної ідентифікації* фахівців. Тлумачення поняття «ідентичність» у поєднанні з професійною ознакою ґрунтується у професієзнавстві на діяльнісному підході до визначення відповідності людини, котра здобуває професію, певним, конкретними, лише цій професії властивим ідентифікаційним ознакам. Відтак, ми розуміємо

ідентичність як співвіднесення того, що «має буття», з самим собою у зв'язаності та безперервності власної мінливості [3]. Відповідність, що усвідомлюється як досконалість, є сутністю ідентичності. Тому поняття «ідентичність» можна пов'язувати зі становленням поняття «індивідуальне» («індивідуальність»), «особистісність», «відмінність у своїй одиначності») у різних дисциплінарних контекстах. Це означає, що в процесі професійної ідентифікації визначається не тільки рівень фахових знань, умінь і навичок у цифрових показниках (оцінка, рейтинг), що встановлюється здебільшого викладачами і характеризує відповідність випускника вищої школи певній професійній кваліфікації. Адже в цій ситуації студент виступає виключно як об'єкт оцінювання результату його професійної підготовки викладачами. Передбачаємо, що в процесі професійної ідентифікації відбуватимуться такі особистісно важливі та значущі явища для самого студента, що підкреслюють його суб'єктність, зацікавленість у власному професіогенезі, а саме: розуміння свого ціннісного ставлення до майбутньої професії; прийняття себе в професії як дієвого фахівця, а не тільки як власника диплому; професійна адаптація до виконання фахових функцій і ролей; усвідомлення майбутнім фахівцем своїх професійних можливостей; залучення мислительних засобів для аналізу прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, осмислення власної професійної позиції; визначення, конкретизація і формулювання аксіо-акмеологічних віх, що визначають шляхи професійного зростання; вироблення кожним студентом власної професійної моделі та власного професійного стилю фахової діяльності; реалізація можливості підвищити свою професійну компетентність і досягти професійного успіху в результаті наявності умов побачити себе як фахівця у віртуально-професійних ситуаціях; управління собою у змодельованих професійних ситуаціях, що трансформуються в уміння управляти своїм професійним розвитком.

Узагальнюючи зазначені аспекти професійної ідентифікації, згрупуємо їх у три блоки: професійна адаптація, професійна самоідентифікація і професійне моделювання.

Професійна адаптація означає процес входження людини в професію, активне освоєння професійної культури і професійної деонтології, пристосування до виконання професійних ролей і функцій, до життя у нових соціально-професійних умовах тощо. Вважаємо, що в такому розумінні професійна адаптація має розпочинатися з профорієнтаційної роботи, на що зверталася увага в наших попередніх публікаціях. Адже важливим етапом психологічної і практичної підготовки майбутніх фахівців до трудової діяльності є їх правильна професійна орієнтація. Профорієнтаційна робота проводиться з метою здійснення студентами *професійної оптації* – усвідомлення правильності вибору майбутньої фахової діяльності.

Далі основну роль у формуванні фахівця відіграє професійна адаптація студентів, котрі вже

обрали майбутній напрямок фахової діяльності. Вона має психофізіологічний, особистісний і соціальний аспекти, що відображають механізми пристосування індивіда до умов професійної діяльності. У процесі професійної адаптації відбувається активна професіоналізація, на основі якої починає формуватися професійна майстерність, що відбувається під час соціалізації студента в межах обраної фахової діяльності. Від успішності цього процесу залежить якість виконання професійних обов'язків у майбутньому.

Відтак однією з головних вимог до професійної підготовки фахівця є наближення навчання студента у вищому навчальному закладі до реальної професійної діяльності. Це акцентує увагу дослідників на доцільності реалізації принципу професійного занурення, що дає змогу студентам визначити власну позицію у виконанні професійних дій. Одним із способів реалізації особистісно-позиційного підходу в розв'язанні майбутніх професійних завдань студентів є створення умов для досягнення професійної ідентичності, підвищення впевненості в собі, розвитку компетентності і власної гідності, побудови адекватного образу успішного професійного майбутнього з виявленням та актуалізацією власних професійних ресурсів, їх коригуванням. Одним із найперспективніших шляхів удосконалення підготовки майбутніх фахівців у вищій школі, озброєння їх необхідними знаннями, практичними вміннями й навичками є освоєння і впровадження активних форм і методів навчання, серед яких провідне місце займають навчальні тренінги [3].

Ідея професіоналізму майбутніх фахівців актуалізує процеси переміщення акцентів під час навчання студентів у ВНЗ в напрямі їхньої адаптації до майбутнього професійного життя шляхом навчання студентів здійснювати перенесення вивченого в реальне життя. Такий підхід дає змогу кожному студенту в умовах віртуально-професійних ситуацій навчитись ідентифікувати себе в професійній діяльності, тобто здійснювати *професійну самоідентифікацію*, визначити шляхи професійного зростання, формувати власний професійний стиль тощо.

Під самоідентифікацією розуміється прагнення суб'єкта оволодіти знаннями, навичками й уміннями самодіагностики, своєрідного «примірювання» до себе професійно значущих особливостей характеру свого майбутнього фаху, професійної поведінки, моделей спілкування. Водночас самоідентифікація може виступати і як певна форма регуляції особистісного професійного становлення. У свою чергу, це ініціює подальше переструктурування професійної ідентичності і, відповідно, наповнює моделі майбутньої діяльності новими смисловими акцентами.

Це передбачає включення студента у формування позитивного ставлення до нової діяльності, формування системи професійних уявлень майбутнього фахівця, що є певною інформацією про майбутню роботу і використовується студентом для її розуміння і вибудовування своєї поведінки в професії. Найважливіше завдання тренінгу професійної

ідентичності – сформувати в студентів уміння застосовувати наявні уявлення, відношення і навички відповідно до умов конкретної ситуації. Уміння можуть бути трьох типів: уміння використовувати знання і навички в певній ситуації (технологічні); вміння вибудовувати із наявних уявлень найбільш адекватну в даній ситуації стратегію діяльності (стратегічні); вміння займати у відношенні до ситуації певну диспозицію, яка ґрунтується на наявному суб'єктивному ставленні студента до професійної діяльності (диспозиційні).

Кожна професійна роль фахівця (як взірць поведінки й установок, як стратегія поведінки, спрямована на оволодіння ситуацією певного типу, як система очікувань стосовно людей, як дія, як виконання певних вимог людиною, призначеною на цю роль) має набір конкретних робочих функцій: організаторську, управлінську, комунікативну, діагностичну, прогностичну, педагогічно-терапевтичну, посередницьку та ін. і складає *професійну модель* майбутнього фахівця. Ефективність виконання цих функцій, перебуваючи у співвідношенні з певними здібностями людини та її особистісними характеристиками, визначається цілеспрямованим тренуванням у діях, в яких вони реалізуються.

Отже, проводячи тренінг професійної ідентичності, ми розуміємо його як інтегративний психологічний і педагогічний феномен, котрий забезпечить майбутнім фахівцям цілісність, тотожність, визначеність, що розвивається у процесі професійного навчання разом із становленням процесів самовизначення, самоорганізації і персоналізації, а також зумовлюється розвитком рефлексії. Мається на увазі, що професійна ідентичність є самореферентністю, тобто відчуттям і усвідомленням унікальності функціонального й екзистенційного Я в його професійному служінні та неповторності особистісних і професійних властивостей, за умови приналежності до соціальної та професійної реальності.

Професійна діяльність, навіть змодельована в процесі тренінгу, дає максимальні потенційні можливості студентами одночасного і найбільш повного задоволення всіх базових потреб особистості (потреби в безпеці, самоповазі, соціальному визнанні тощо).

Велике значення для вибору студентом оптимального варіанту професійних дій має «почуття» партнера, «почуття» проблемної ситуації, яка ще не виникла, але може виникнути в роботі. Тобто відбувається ототожнення, ідентифікація професійної ситуації з тими знаннями, котрі отримав студент у ході теоретичної підготовки; ідентифікація сформованості уявлень майбутнього соціального працівника в способах вирішення запропонованої ситуації з власними варіантами оптимального розв'язання професійної задачі; перевірка правильності професійної самоідентифікації студента під час його участі в симуляційно-ігрових віртуально-професійних ситуаціях. Отже, професійна ідентифікація базується не на сприйманні або емоціях, а на комплексній скоординованій роботі всіх інтелектуальних структур,

згорнутому автоматизованому мисленні, яке миттєво обробляє всі дані, що отримують органи чуттів, пропонує пам'ять, виділяє увага відповідно до потреб особистості (особистісних смислів). Тому, на думку Ю. Трофімова, в даному разі можна безумовно говорити про професійний інтелект [5, с. 289].

Таким чином, професійна ідентифікація може слугувати основою для вибору адекватних засобів і способів розв'язування професійних задач. З поняттям «засоби розв'язування» фахових задач, що розуміється як засоби виконання професійних дій і завдань, пов'язане поняття «стратегія» здійснення професійної діяльності, яка визначається як домінуюча тенденція в інтелектуальній поведінці суб'єкта, що розв'язує задачу. Стратегія виконання професійних дій передбачає вміння поставити і проаналізувати нову задачу, здійснити пошуки найбільш адекватної гіпотези розв'язання і саме здійснення професійної діяльності для досягнення поставленої мети. Вибір оптимального способу (методу, прийому) виконання окремих професійних дій у змодельованій віртуально-професійній ситуації тренінгового заняття породжує систему професійної діяльності, що ідентифікується студентом з власним баченням функціональної моделі фахівця й ототожнюється з виконанням професійних

дій.

Під час проведення тренінгів професійної ідентичності студенти навчаються вибирати на практиці стратегії професійних дій. Завдяки систематичній участі студентів у симуляційно-ігрових віртуально-професійних ситуаціях тренінгових занять відбувається нагромадження практичного досвіду, перетворення цих стратегій в індивідуальний стиль професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, вироблення студентами власної стратегії оптимальних способів виконання фахових дій під час тренінгів професійної ідентичності сприятиме самостійному формуванню власного індивідуального стилю майбутньої професійної діяльності. Проблема професійної ідентичності є універсальною для всіх країн, а в Україні вона набуває особливого значення інколи через несформовані стандарти професійної діяльності у нових професіях, наприклад, у роботі соціальних працівників.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у розробці спеціальних методик для цілеспрямованого формування професійної ідентичності майбутніх фахівців інших соціономічних професій

Список використаних джерел

1. Грига І. Професійна ідентичність у соціальній роботі / І. Грига // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 3–4. – С. 4–14.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; пер. с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
3. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх соціальних працівників в умовах тренінгу / І. М. Мельничук // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць / відп. ред. Т. І. Сущенко. – Київ-Запоріжжя, 2008. – Вип. 48. – С. 214–221.
4. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2008. – 336 с.
5. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.
6. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : МСПИ; Воронеж : МОДЕК, 2004. – 600 с.

Существенным признаком современного профессионального образования является ориентация на обеспечение профессиональной идентификации студента. Анализ последних исследований публикаций свидетельствует, что за последние десятилетия в научных исследованиях сформировалось практически новое направление: исследование различных аспектов идентичности. Идентичность, которая трактуется в справочной литературе как тождество, одинаковость, однозначность, рассматривается нами как динамическая система, развивающаяся не линейно в течение всей жизни человека и имеющая сложную иерархическую структуру. Под идентичностью понимается принадлежность к определенной социальной или профессиональной группе. В результате проведенного теоретического анализа сущности профессиональной идентичности сгруппированы три блока профессиональной идентификации: профессиональная адаптация, профессиональная самоидентификация и профессиональное моделирование.

Ключевые слова: идентификация, профессиональная идентичность, профессиональная подготовка, специалисты, профессионализм, профессиональный генезис, профессиональная адаптация, профессиональная самоидентификация и профессиональное моделирование.

An essential feature of modern vocational education is a focus on providing of developmental nature that will help students to identify themselves as professionals. The purpose of the article is the justification of essence of future specialists' professional identity. Analysis of recent research and publications shows that over the past decade the new direction in scientific investigations was formed: the study of various aspects of identity. Modern scientific researches of processes of professional identification belong to L. Schneider, I. Grieg, B. Krechetova and others. Identity, which is interpreted in the literature as the identity of reference, consistency, clarity, is considered as a dynamic system that develops nonlinearly throughout line and has a complex hierarchical structure. Identity is understood as belonging to

aparticular social or professional group.

The interpretation of the concept of «identity» in conjunction with professional features in professional studies is based on active approach to determination of according of the person who gets the profession with some specific, concrete characteristics. Formation of professional identity is viewed as a process that consists of the following elements: 1) dissociation or regression of existing foundations of «I – form» – the vision of yourself in the future profession; 2) uncertainty of foundations for further development of the individual, that needs to provide students with the opportunity to see different models of display professional identity in virtual and simulated professional situations; 3) overcoming of uncertainty by constructing a new identity that is manifested in the new «I – form» in the acting of professional roles, such as simulation situations of training of professional identity.

We see the scientific novelty is that in the process of identifying those held personally important and significant effects for the student, emphasizing his subjectivity, in their own interest profesiogenesis: understanding his value attitude to the future profession; self-acceptance in the profession as an effective specialist, not only as a diploma owner; professional adaptation to perform specialized functions and roles; awareness professional capabilities by future specialists; analysis of prototype of professional activities, image design of professional future, understanding of own professional positions; definition, specification and formulation of axio-acmeological milestones that define ways of professional development; develop the student's own professional models and their own professional style of professional activity; realization of opportunities to increase their professional competence and achieve professional success as a result of conditions to see themselves as experts in virtual and professional situations; management in a simulated professional situations, transforming ability to manage their professional development.

As a result of the theoretical analysis of the nature of professional identity three blocks of professional identification are grouped: professional adaptation, professional identity and professional modeling.

Key words: *identification, professional identity, vocational training, profesiogenesis, professional adaptation, professional identity and professional modeling.*

УДК 372:37.017.93

Романюк Катерина Олександрівна,

кандидат педагогічних наук,

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ПЕДАГОГІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАРУБІЖЖЯ

У статті акцентовано на актуальності проблеми виховання міжетнічної толерантності дітей дошкільного віку. Розглянуто досвід виховання толерантності у дошкільних навчальних закладах різних країн, з-поміж яких США, Великобританія, Данія, Франція, Тайланд, Японія. Проаналізовано особливості виховання толерантності в умовах полінаціонального дитячого колективу на основі досвіду педагогів-практиків. Дослідницьку увагу зосереджено на зарубіжному досвіді, що буде доцільним для впровадження в дошкільні навчальні заклади України. Пильну увагу звернено на єдності зусиль батьків, дітей та педагогів задля досягнення спільної мети – підвищення рівня толерантності в суспільстві.

Ключові слова: *толерантність, міжетнічна толерантність, полікультурна освіта, діти дошкільного віку, дошкільні навчальні заклади, етнічна та культурна різноманітність*

Постановка проблеми. У сучасних умовах спостерігається тенденція до “стирання” кордонів між країнами, міграція населення з метою вибору кращого місця життя та трудової діяльності набуває все більших обертів. Кількість етнічних і національних меншин у кожному суспільстві різна, однак незаперечним явищем є тенденція до зростання чисельності представників інокультур з-поміж домінуючої національності. Вектор розвитку систем освіти багатьох країн характеризується спрямованістю на забезпечення потреб кожного громадянина, незалежно від його етнокультурного походження. Прикладний аспект вирішення проблеми навчання й виховання дітей, вихідців із різних країн, є унікальним у кожній державі, однак об’єднуючим чинником є усвідомлення й реалізація виховання на засадах гуманізму, толерантності, поваги до відмінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На ранньому вихованні міжетнічної толерантності у дітей акцентують педагоги зарубіжжя Т. Девід, Л. Дерман-Спаркс, Д. Догерті, К. Ладлія, а дослідники П. Веддер, П. Макларен. Проблема толерантності педагогів у зарубіжних закладах освіти вивчають Р. Тсунейоші, Ф. Уордл, М. Шуміцу. Пошук шляхів впровадження теоретичних положень з означеної проблеми у навчально-виховний процес здійснюють педагоги та дослідники Л. Дерман-Спаркс, Дж. Каммінс, К. Ладлія, А. Госкевіль.

Вітчизняними фахівцями, котрі досліджують процес виховання міжетнічної толерантності у дошкільних закладах зарубіжжя, є Г. Абібуллаєва, Р. Агадуллін, О. Будник, О. Гончаренко, А. Джуринський, О. Заболотна, Н. Заїченко, А. Сбруєва, О. Столяренко та інші.